

áthelyezték a levéltár címereslevél-gyűjteményébe, és annak darabjaként vették számba. Ugyanakkor a hátlapról közölt feljegyzés aligha 16. század végi, annál jóval későbbi, és inkább Kemény József (1795–1855) kézírását juttatja eszünkbe, mellyel a gyűjteményhez tartozó több más oklevél is találkozunk. Végezetül talán azt sem lesz érdektelen megemlíteni, hogy Fejérpatakya Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság titkáráként a szóban forgó oklevél, valamint két másik címereslevél kapcsán (V. László 1456. március 30-i és II. Ulászló 1507. június 12-i armálisairól van szó) Majláth Béla, az Országos Széchényi Könyvtár öre útján 1889. január 21-én fordult az EME igazgató választmányához, hogy azokat „lemásolás és tudományos felhasználás céljából rövid időre a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában leendő használatra elküldeni szíveskedjék”. (Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Erdélyi Múzeum-Egyesület irattára, 5/1889.). E kölcsönzésnek köszönhetően került tehát sor az említett címereslevél közzétételére – amint erre a szöveg közölje is utal – előbb a Turulban 1890-ben, majd a *Magyar czímeres emlékek* I. kötetében 1901-ben.

Az erdélyi vonatkozásoknál maradván, Pogány Miklós tordai polgár 1447. évi címerlevelének (I. sz.) kísérő tanulmányában hasznos lett volna utalni Wolf Rudolf *Bethlen Miklós tordai* ősei című írására (In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kvár, 1999. 605–609.,

617–618.), melyben bővebben foglalkozik a címernyerővel és családjával. Minthogy a kötet nem csupán a címereslevelek összegyűjtése, hanem a korábbi közlések számbavétele tekintetében is a teljességre törekedett, Hunyadi Jánosnak az V. Lászlótól nyert címerbővítő oklevele kapcsán (V. sz.) utalunk még további két teljes szövegű közlésre: Philipp Ernst Spieß: *Archivische Nebenarbeiten und Nachrichten vermischten Inhalts mit Urkunden*. I. Halle, 1783. 177–179.; *Documente privitoare la Istoria Românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. II/2. București, 1891. 24–26.

A modern forráskiadás valamennyi követelményének megfelelő reprezentatív kiadvány minden bizonnyal hasznos segédeszköz lesz a korszakkal foglalkozó történészek és művészettörténészek számára, ugyanakkor áttekinthető szerkezetének, a minden részletre kiterjedő kísérő tanulmányoknak, valamint a kiváló reprodukcióknak köszönhetően alighanem rövidesen ott találjuk a történeti segéd tudományok kötelező könyvészeti tételei között. Csak remélni tudjuk, hogy a szerkesztő folytatja az 1526-ig terjedő – a Hunyadiak most közreadott armálisainál bizonyosan nagyobb számú – címereslevél-anyag közzétételét, melynek számbavétele az MNL Országos Levéltárának említett címereslevél-adatbázisában nagyobbára már meg is történt.

Fejér Tamás

Erdélyi ércbányászat a 16–17. század fordulóján

Mátyás-Rausch Petra: Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések).

MTA BTK TTI, Bp. 2017.

A szerző, Mátyás-Rausch Petra az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársaként már egy évtizede foglalkozik a hazai bányászat kora újkori történetével. Jelen kötet doktori disszertációjának egy 3 éves OTKA-projekt keretében

jelentősen bővített változata, amely az intézet *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatában jelent meg.

A mű a szatmári és az erdélyi bányavidék Báthorykori nemesfém-bányászatának történetét dolgozza fel. A bányászat-történeti szakirodalom csak érintette ezt

Póka Ágnes (1987) – tudományos segéd munkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, Poka.Agnes@abtk.hu

a témát, ugyanis elsősorban a gazdaságilag jóval nagyobb jelentőségű alsó-magyarországi/Garam-vidéki bányászat történetét, annak is főleg a középkori századait helyezte kutatásai centrumába. A többi bányavidék későbbi történetéről a bányászattörténeti szakirodalomban elszórt néhány adaton kívül a társtudományok, különösen a gazdaságtörténet, a pénztörténet, az igazgatástörténet és a helytörténettel foglalkozó munkákban lehet olvasni néhány információmorzsát, ezek alapján azonban az olvasó nem alkothat egységes és összefüggő képet, így mindenképpen indokolt volt egy monográfikus áttekintés megírása.

Annál is inkább meglepő, hogy csak most született kötet a témáról, hiszen rengeteg informatív forrás várt feldolgozásra. A szerző három ország levéltárának számos irategyüttesében végzett kutatásokat. A Magyar Nemzeti Levéltár anyagából a kamarai anyagot, valamint a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent iratait nézte át. Az Osztrák Nemzeti Levéltárban a Finanz- und Hofkammerarchiv anyagából elsősorban a Vermischte ungarische Gegensände és a Siebenbürgische Bergwerke fondjaira támaszkodott. Végül, de nem utolsósorban a Román Nemzeti Levéltár több fióklevéltárának (Kolozsvár, Nagyszében, Nagybánya) irategyütteseit vizsgálta át.

A könyv annak ellenére, amit címe sugall, korántsem csak a hétköznapi értelemben vett bányászattal foglalkozik, hanem a bányászati tevékenységet több szempontból, tágabb kontextusában vizsgálja, különös tekintettel az igazgatástörténeti, valamint a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokra.

Egy alapos historiográfiai kitekintés után a mű a címben is jelzett két fő részre tagolódik: egyikben a szatmári, másikban az erdélyi bányavidéken folyó bányászatot tárgyalja a szerző. Előbbit egy hosszabb bevezetéssel kezdi, amelyben az alapfogalmak tisztázásán túl a források részletes ismertetésére is sor kerül, mielőtt a szerző rátérne az egyes bérlok tevékenységének kimerítő vizsgálatára. A második részből az itteni bányászati körzeteket, az erdélyi bányauradalmak (azaz a bányákhoz rendelt, azok működtetését szolgáló uradalmak) működését, végül pedig a bányászat igazgatását ismerheti meg az olvasó.

A szatmári bányavidék bányászatával foglalkozó rész nyitó fejezete a bányavidék Magyar Királyságbeli helyét mutatja be. Megtudhatjuk, hogy mely bányavárosok tartoztak ide, illetve megismerhetjük a rájuk vonatkozó jogi szabályozást, valamint a határvidék jellegből fakadóan kérdéses politikai hovatarozásukat is. Képet kapunk a bányák igazgatásáról: helyi szinten a bányakamarák, középszinten a Szepesi Kamara, felső szinten pedig az Udvari Kamara irányította őket. Végül a szerző rátér a bányavidékek lakóinak bemutatására.

Ezt követi a szatmári térség bányaművelésének bemutatása az alábbi szempontok szerint: jogi és igazgatási keretek, a művelés technikai keretei, valamint annak gazdasági aspektusa.

Ezután a kamarai igazgatás bemutatása következik. A szerző elsőként a szatmári bányavidék igazgatását helyezi el a Magyar Királyság pénzügyi rendszerében: sor kerül a bányakamarák felettes hatóságai, a Szepesi Kamara, majd az Udvari Kamara működésének ismertetésére.

A következő fejezetben a térségben tevékenykedő kamarai bizottságok ténykedését és a bányavidék működését mutatja be a szerző. Az első alfejezetben azt tárgyalja, hogy mikor milyen bizottságok tevékenykedtek a bányavidéken: 1573-ban Peter Feigel és Johann Salius, 1574-ben Paczóth János, 1575-ben Michael Sycelius, 1599-ben Anton Rholl és Gaspar Frank, 1601-ben pedig Georg Fischer és Johann Erck vezetésével működött egy-egy bizottság a környéken. Ezután a szerző a bizottságok számára kiadott instrukciókat mutatja be. Az ezt követően tárgyalt számadások nemcsak a termelés volumenére és ennek változására engednek következtetni, hanem a bányákban dolgozó tisztviselőkről és bérezésükről is tanúskodnak. A kronológiai rendben közölt kamarai jelentések a bányavidék problémáit és a termelés hatékonyabbá tételére vonatkozó javaslatokat tárják elének. Szinte minden biztos egyetértett a két legsúlyosabb gondot illetően: a robotoltatott jobbágyok nem értettek a bányászathoz, ezért sokszor „kiselejtették”, azaz meddőhányóra vetették a magas érc tartalmú kőzeteket is, továbbá a felszínhez közeli telérek kimerülésének következtében egyre

mélyebbre kellett vinni a bányászatot, amelynek növekvő költségeit nem tudták fedezni a fogyasztó bevételekből. Ennek következménye volt, hogy a bányaigazgatás koncepciója megváltozott: a kamara belátta, hogy nincs elég pénze a bányák működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges beruházásokra, ezért rákényszerült a bányák bérbeadására. A bányauradalmak és a hozzájuk kapcsolódó szolgáltatások bemutatása után vázolja fel a szerző az egyes bérlőknek a későbbiekben részletesebben is tárgyalt tevékenységét. Végezetül a tulajdonviszonyok változását követi végig: egyes bánya(rész) tulajdonosok eltűntek a forrásokból, míg mások, például Herberstein, egyre több bányában szereztek legalább résztulajdont.

A következő fejezetek az egyes bérlők tevékenységét mutatják be. Bevezetésképpen szó esik a bérbeadás előzményeiről: az Udvari Kamara több vélemény bekérésre után meghozta a bérbeadásról szóló döntést, majd kiválasztotta a legalkalmasabb bérlőt az arisztokrata származású id. Felician von Herberstein személyében. Herberstein életpályájának rövid bemutatása után megtudjuk, mennyi újdonságot vezetett be a báró a bányászatban, többek között egy vízkimelő szerkezetet, azonban így is egyre jobban eladósodott. Örökösei is megpróbálkoztak a bányaműveléssel, de egyre több adósságot halmoztak fel, ezért a fejedelem elvette bányáikat, és udvari orvosára, Giovanni Muraltóra bízta. A Herbersteineknek később sikerült visszaszerezniük örökségüket, végül eladták érdekeltségeiket egy németalföldi kereskedőnek, Gerhard Lisbonának.

Muralto tevékenységének rövid bemutatása után következnek Gerhard Lisbona erőfeszítései a bányabérlet megszerzése, majd megtartása érdekében. Lisbona először a vásárlás jogán kezdte művelni a bányákat társával, Georg Wagen von Wagensperg stájer főúrral, de hamarosan sikerült kijárnia a hivatalos bérbeadás ist. Lisbona a Bocskai-felkelés után ismeretlen okból egyedül maradt a bérlet élén, és bár más bérlő is szóba került, végül helyén maradhatott. Tevékenysége alapvetően sikeresnek mondható: újabb tárnákat nyitott, bányászcsaládokat telepített be, és modernizálta a nagybányai pénzverde

eszközparkját. Az olasz vállalkozó karrierje Báthory Gábor uralma alatt jutott el csúcspontjára: országos hatáskörű ércbányászati vezetővé lépett elő, majd a fejedelem összes kincstári birtokának általános igazgatója lett. Sikereit minden bizonnyal a szerző által részletesen bemutatott, rendkívül széles európai és erdélyi kapcsolatainak köszönhette.

A második részben az erdélyi bányaavidék történetével foglalkozik a szerző. Az első nagyobb fejezetben a helyi nemesfém-bányászat helyzetét tárja az olvasó elé. Először az Erdélyi-érchegység jelentősebb bányaárosait, Abrudbányát, Offenbányát és Zalatnát mutatja be, különös tekintettel nemesérc-termelési adottságaikra, kiváltságaikra, valamint Báthory-kori helyzetükre. Zaránd vármegyében a központi település, Körösbánya bányászatának nehézségeit ismerhetjük meg. Hunyad megyében több aranybánya működött még a kora újkorban is, noha ekkorra már egyes, a középkorban még virágzó tárnák kimerültek. Végül a besztercei kerületben található Radna városának ekkorra már le hanyatló nemesércbányászatáról tájékozódhatunk.

A következő fejezetben az erdélyi bányauradalmakat mutatja be a szerző: a zalatnait, az abrudbányait, az offenbányait és végül a körösbányait, különös tekintettel tulajdonlásukra, igazgatásukra és a hozzájuk tartozó falvakra.

Ezután a bányászatban közreműködők felső rétegéről, a bányavállalkozókról és a bányapolgárokról kapunk képet. A források Zalatna esetében tették lehetővé a legrészletesebb rekonstrukciót. Itt a 17. század elejéig monopóliumot élveztek az itáliai vállalkozók, a Grison, a Genga és a Muralto család tagjai, de a korábban említett Herberstein és Lisbona is rendelkezett érdekeltséggel. Abrudbányán ezzel szemben a helyi bányapolgárok (azaz a bányászatban is részt vevő vállalkozók) irányították a bányászatot. Rudabányáról annyit tudunk, hogy rövid időre magánkézbe került. Hunyad megyében nagyrészt helyi nemesek és főnemesek tartották kézben a bányászatot, míg a radnai bányászatot szinte kisajátították a kolozsvári polgárok.

Az utolsó fejezetben az erdélyi bányaavidék igazgatásáról olvashatunk az 1598–1604 közötti

időszakban. Báthory Zsigmond első lemondása után az Erdélybe küldött császári biztosok kincstartót neveztek ki az erdélyi pénzügyigazgatás élére, azonban annak működésével párhuzamosan tervezetek készültek a rendszer átalakítására; közülük végül az Erdélyi Kamara létrehozása mellett döntött az uralkodó, azt azonban a Bocskai-szabadságharc elsöpörte, így nem sikerült megvalósítani a bányászat megreformálására irányuló terveket. Ezután a helyi igazgatás szintjét, a kolozsvári és szebeni bányakamara működését mutatja be a szerző, különös tekintettel igazgatásukra és az ott folyó ércbaváltásra, valamint a termelés ennek alapján rekonstruálható volumenére. A kincstári tulajdonú bányák igazgatása eltért a fenti modelltől: központi szinten a fejedelmi kancellária irányította azokat, egy-egy bányát pedig a titkárok kezeltek. Zárásképpen a szerző néhány karriermodellt vázol fel a pénzügy és bányai igazgatás területéről.

A kötetet függelék zárja, amelyben helyt kapott egy-egy magyar, angol és román nyelvű összegzés,

a bibliográfia, továbbá részletes mutatók, amelyekben személyekre, intézményekre és helynevekre is rá lehet keresni.

A fentiekből remélhetőleg kiderült, hogy igen jelentős, hiánypótló munka született, amely a magyar történettudomány egy szinte teljesen fehér foltját számolta fel. Erényei közé tartozik a szerző által felhasznált rendkívül széles forrásbázis, valamint a bányászat sokoldalú, interdiszciplináris megközelítése, amelynek jegyében a szerző az igazgatás-, gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokat is bemutatja. A mű talán egyetlen említésre méltó hibája, hogy a szatmári bányavidék kamarai igazgatását tárgyaló fejezetben egyes információk különböző kontextusban többször is előfordulnak az alfejezetekben. Összegezve megállapíthatjuk, hogy igen jelentős, maradandó értékű munka született.

Póka Ágnes

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban I.

*Szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, Jakó Klára. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290)
Erdélyi Múzeum-Egyesület – BTK Történettudományi Intézet, Kvár–Bp. 2020. 240 old.*

Bátran elmondhatjuk: a kora újkori magyar kormányzattörténet kutatása napjainkban megújult. A téma kutatói ugyanis az utóbbi években számos, tudományos előadásokat felvonultató összejövetelel adták elő friss eredményeiket. Elsőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézetének történészei kezdeményezésére, 2015-ben került sor a „Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben” címmel megrendezett konferenciára, Kolozsváron. Később, a királyság kormányzatát vizsgáló, hasonló érdeklődésű kutatók is csatlakoztak a kezdeményezéshez. Az így egyesült kutatói gárda 2018 őszén, a budapesti Történettudományi Intézetben megtartott konferenciáján hangzottak el azok az előadások,

amelyeknek tanulmányá formált változatait jelen kötetben az Olvasók elé tárjuk. Az új kutatások – túl lévén az instrukció-elemző és a fondrekonstrukció-jellegű kutatási módszer alkalmazásán – új kutatási irányok meghatározását és új megközelítési módok alkalmazását igényelték. Helyesebben szólva, az említett két alapvető kutatási módszert nem elvetve, hanem azokat alkalmazva, azokra építve kellett és kell majd a jövőben is továbblépni a kormányzattörténeti jellegű kérdések vizsgálata során, miként ez nyilvánvaló bizonyítást nyert ezen a szakmai tanácskozáson. A források aprólékos és kitaró – ahogyan egy alkalommal Jakó Zsigmond fogalmazott: mikroszkopikus alaposágú – vizsgálata azonban továbbra

Oborni Teréz (1960) – tudományos főmunkatárs, CSc BTK TTI Budapest, oborni.terez@abtk.hu